

Сучасний стан найменування рослин у рослинництві на прикладі назв дисертаційних праць

Володимир Меженський

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна, e-mail: mez1956@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-3154-1120

Реферат

Мета. Проаналізувати сучасний стан номенклатури рослин в аграрній практиці. **Методи.** Аналіз літературних джерел, математичний аналіз. **Результати.** У назвах 1760 проаналізованих дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата сільськогосподарських наук (2000–2019 рр.) 90,3% назв рослин подано українською, 5,6% — сполученням української та латинської назви, 4,1% — латиною. У назвах 680 дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата біологічних наук основну частку становлять латинські назви таксонів родового та видового рівня і нижче — 45,2%, українські назви — 35,1%, сполучення українських і латинських назв — 19,7%. Незважаючи на те, що в обидвох групах галузей — сільськогосподарській та біологічній, досліджуються ті ж самі групи організмів, між ними є суттєві відмінності в застосуванні назв. Науковому стилю української мови властивий прямий порядок слів, коли прикметник передуює іменнику. Саме так утворено назви культур: *м'яка пшениця*, *тверда пшениця*, *озима пшениця*, *яра пшениця*, *цукрові буряки* тощо, тоді як в назвах ботанічних таксонів порядок слів зворотній: *пшениця літня*, *пшениця тверда*, *буряк звичайний* тощо. В останній чверті XX століття в каталогах районованих сортів сільськогосподарських культур відбулася невмотивована інверсія, коли порядок слів у назвах культур було змінено на зворотній. Так як в Міжнародній конвенції з охорони прав на нові сорти рослин, термін сорт пов'язано з терміном таксон, а не сільськогосподарська культура, то в Державному реєстрі сортів рослин України відбулося змішування понять сільськогосподарська культура і ботанічний таксон, які не є тотожними. Аграрії опинилися в стані двозначності й невизначеності щодо правильного застосування назв рослин. Спроби уподібнити агробіологічну номенклатуру ботанічній призвели до неосмисленої заміни назв культури, що набуло хаотичного і масового характеру. На початку XXI століття в переважній більшості дисертаційних праць сільськогосподарського профілю написання назв традиційних культур відповідало науковому стилю, але поступово воно змінювалося і нині вже в більшості дисертацій переважає зворотній порядок слів, помилково

ототожнюючи назви культур і видові назви. Водночас у дисертаціях біологічного профілю назви культонів і таксонів відповідають науковому стилю. **Висновки.** У назвах багатьох дисертаційних праць на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата сільськогосподарських та біологічних наук використовуються українські та латинські назви рослин. Якщо латинські назви регулюються Міжнародним кодексом номенклатури грибів, водоростей та рослин, то українські належать до двох неунормованих терміносистем. Перша — ботанічна є віддзеркаленням системи наукової ботанічної номенклатури і оперує назвами таксонів, друга — агробіологічна базується на назвах культонів. Родові назви й назви культур часто збігаються, тоді як назви видів і назви культур різняться порядком слів. У багатослівних назвах культур порядок слів прямий — прикметник передує іменнику, у видових назвах — порядок слів зворотній, за родовою назвою йде видовий епітет. Упродовж останнього двадцятиріччя явище заміни назв культур назвами, які за формою наслідують видові назви, набуло загрозливих обертів. Вони руйнують систему агробіологічної номенклатури й суперечать нормам наукового стилю літературної української мови. Виявлення цього негативного явища сприятиме його якнайшвидшому подоланню.

Ключові слова: ботанічна номенклатура; агробіологічна номенклатура; таксон; культон; назви культур; науковий стиль української мови.

The current state of the plant nomenclature in crop production on the example of dissertation titles

Volodymyr Mezhenyskyj

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: mez1956@ukr.net, ORCID ID [0000-0002-3154-1120](https://orcid.org/0000-0002-3154-1120)

Abstract.

Aim. The aim of this article is to analyze the current state of plant nomenclature in agricultural practice. **Methods.** The analysis of literary sources, mathematical analysis. **Results.** In the titles of 1760 analyzed dissertations for the scientific degrees in agricultural sciences (2000–2019), 90.3% of the plant names are presented in Ukrainian, 5.6% are a combination of Ukrainian and Latin names, and 4.1% are in Latin. In the titles of 680 dissertations for the scientific degrees in biological sciences, the main part is made up of the Latin names of taxa of a generic and species rank and below — 45.2%, names in Ukrainian are 35.1%, and combinations of Ukrainian and Latin names are 19.7%. Despite the fact that the same groups of organisms are studied in both groups agricultural and biological, there are significant differences in the use of names. The scientific style of the Ukrainian language is inherent in the direct word order when the adjective precedes the noun. This is how crop names were coined: *miaka pshenytsia* (common wheat), *tverda pshenytsia* (durum wheat), *ozyrna pshenytsia* (winter wheat), *yara pshenytsia* (spring wheat), *tsukrovi buriaky* (sugar

beet), etc., while in the names of botanical taxa the word order is opposite: *pshenytsia miaka* (common wheat), *pshenytsia tverda* (durum wheat), *buriak zvychainyi* (beet), etc. In the last quarter of the twentieth century, unmotivated inversion occurred in the catalogues of zoned cultivars of agricultural crops, when the word order in the crop names changed to the opposite. In the International Convention for the Protection of Rights of New Varieties of Plants, the term *variety* is associated with the term *taxon*, and not *agricultural crop*. Therefore, the concepts of agricultural crop and botanical taxon that are not identical are confused in the State Register of Plant Varieties of Ukraine. Agrarians have been in a state of ambiguity and uncertainty regarding the proper use of plant names. The attempts to assimilate the agrobiological nomenclature to the botanical one led to an unreasonable replacement of the names of cultons, which acquired a chaotic and mass character. At the beginning of the 20th century, in the vast majority of dissertations in the agricultural field, the spelling of the names of traditional crops corresponded to the scientific style, but gradually it changed and now in most dissertations the reverse word order dominates, mistakenly identifying the crop names with specific names. At the same time, in biological dissertation, the names of both cultons and taxa correspond to the scientific style.

Conclusions. The titles of many dissertations for the scientific degrees in Agricultural and Biological Sciences use Ukrainian and Latin names of plants. Latin names are regulated by the ICN, but the Ukrainian ones belong to two unregulated terminological systems. The first botanical system reflects the scientific botanical nomenclature and manages the names of taxon, the second agrobiological system is based on the names of cultons. Generic names and crop names often coincide, while species names and crop names differ in word order. In the verbose crop names, the word order is direct with the adjective precedes the noun, in the species names the word order is reversed, a generic name followed by a specific epithet. The phenomenon of replacing crop names with names inheriting the species names has become rampant over the past twenty years. They destroy the system of agrobiological nomenclature and contradict the scientific standards of the literary Ukrainian language. The identification of this negative phenomenon will allow us to overcome it faster.

Key words: botanical nomenclature; agrobiological nomenclature; taxon; culton; crop names; scientific style of the Ukrainian language.

Вступ/Introduction. Назви рослин, як частини біоти, є важливими для спілкування людей і здійснення наукової та господарської діяльності. Культивування рослин і будь-які дослідження на рослинах потребують точного та відповідного найменування таксонів і культонів. Упродовж цивілізаційного розвитку людства склалася народна номенклатура рослин, яка згодом розвинулася в упорядковану наукову ботанічну номенклатуру, що базується на латинських назвах таксонів. Її доповнює національна система назв таксонів. У сільськогосподарській практиці склалася агробіологічна система назв, яка базується на назвах культур. Ботанічна номенклатура впливає на

агробіологічну, унаслідок чого відбувається змішування назв, що позначають різні об'єкти. Варто чітко розрізнявати наукові назви таксонів, культономени та звичайні назви рослин (Mezhenskyj, 2018).

Особливим типом наукових праць є дисертації, які як кваліфікаційні роботи проходять багаторазову експертизу. Вони дають змогу вирішувати важливі наукові або прикладні завдання та проблеми. Результати дисертаційних праць попередньо публікуються у вигляді монографій і статей, апробуються на наукових конференціях. Вибір та формулювання теми дисертації є одним з найвідповідальніших кроків, адже від її назви значною мірою залежить успішність самого дослідження. Назви дисертацій погоджуються з провідними вченими, аналізуються експертами та опонентами. Дослідження в галузях "Сільськогосподарські науки" та "Біологічні науки" найбільш пов'язані з рослинами, тому дисертації на здобуття наукових ступенів у цих галузях та їхні назви відображають практичне застосування назв рослин та стан, в якому перебуває фітономія в країні.

Матеріали і методи/Material and Metodology. Проаналізовано назви дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата сільськогосподарських (1760) та біологічних наук (680), повідомлення про які були опубліковані у 2000–2019 рр. Джерелами публікацій були: "Науковий світ": Додаток до "Бюлетеня ВАК України" (2000–2011 рр.); "Атестаційний вісник" (2011–2012 рр.); спецвипуски газети "Освіта України" (2013–2019 рр.). Реєструвалися латинські та українські назви таксонів рослин різного рівня та українські назви сільськогосподарських культур, які входили до назв дисертаційних праць. До рослин відносили організми, назви яких регулюються Міжнародним кодексом номенклатури грибів, водоростей та рослин (МКН) (Turland et al., 2018). У програмі Microsoft Excell побудовано діаграми, вираховувано відсоток вживання тих чи інших назв рослин.

Результати та обговорення/Results and Discussion.

Сільськогосподарські дисертації vs біологічні дисертації

У назвах дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата сільськогосподарських наук за спеціальностями "агрохімія", "біотехнологія", "виноградарство", "герботелогія", "ентомологія", "загальне землеробство", "кормовиробництво і луківництво", "лісові культури та фітомеліорація", "лісознавство і лісівництво", "овочівництво", "первинна обробка продукції рослинництва", "плодівництво", "рослинництво", "селекція і насінництво" ("селекція рослин", "насінництво"), "сільськогосподарські меліорації", "фітопатологія" та "екологія" тощо 90,3% назв рослин подано українською, 5,6% — сполученням української та латинської назви, 4,1% — латиною (табл. 1).

1797 назв стосуються рослин, розподілених по 17 групах. Українські назви представлено назвами таксонів переважно видового рівня або назвами культур: однослівними (*картопля*, *кукурудза*, *коноплі*), двослівними (*столовий буряк*, *льон-довгунець*, *коношина лучна*), трислівними (*яра тверда пшениця*, *капуста білоголова пізньостигла*, *цикорій салатний вітлуф*). У випадку двомовних

конструкцій, латинська видова назва доповнюється одно- або двослівною українською назвою: *хміль (Humulus lupulus)*, *квасоля багатоквіткова (Phaseolus multiflorus)*. Якщо використовується латинська родова назва, вона супроводжується українським еквівалентом: *глід (Crataegus)*, *ехінацея (Echinacea)*, *тритикале (Triticosecale)*.

Таблиця 1. Рослини в назвах дисертаційних праць сільськогосподарського спрямування

Table 1. Plants in the titles of agricultural dissertations

Група культур Crop group	Назви рослин Plant name			
	усі all	українські, % in Ukrainian, %	українська + латинська, % in Ukrainian and in Latin, %	латинські, % in Latin, %
Зернові/Cereals	511	97,6	0,8	1,6
Плодові/Fruits	179	93,3	6,1	0,6
Овочеві/Vegetables	176	86,3	8,0	5,7
Зернобобові/Legumes	168	94,0	4,8	1,2
Олійні/Oilseeds	133	97,7	2,3	0,0
Лісові та інші деревні/ Forest and other trees	119	59,7	21,8	18,5
Цукроносні/Sugar crops	104	98,0	1,0	1,0
Кормові/Forage	98	91,8	5,1	3,1
Бульбові/Tuber crops	94	97,8	1,1	1,1
Круп'яні/Groat crops	79	94,9	5,1	0,0
Лікарські й ароматичні/ Medicinal and aromatic plants	43	69,7	23,3	7,0
Прядивні/Fiber crops	29	96,6	3,4	0,0
Технічні/Industrial crops	20	90,0	10,0	0,0
Гриби (дріжджі, збудники хвороб)/Fungi (yeast and pathogens)	19	0,0	0,0	100,0
Бур'яни/Weeds	14	57,1	42,9	0,0
Декоративні/Ornamentals	6	50,0	50,0	0,0
Гриби (їстівні)/Edible Mushrooms	6	16,7	33,3	50,0
Разом/In all	1797	90,3	5,6	4,1

Латинські триномени таксонів підвидового рівня супроводжуються українськими дво- або тримовними назвами: *пінак ярий (Brassica napus f. annua)*, *салат посівний листковий (Lactuca sativa var. secalina)*; латинські

тетраномени — українськими триноміналами: *капуста білоголова ранньостигла* (*Brassica oleracea* var. *capitata* f. *alba*). Інколи наводиться тільки латинська назва таксону рангу роду, виду або різновиду: *Triticum*, *Cicer aritinum*, *Brassica oleracea* var. *capitata*.

Застосовуються також назви рангу родини: українською — *айстрові*, сполученням української і латинської назви — *селерові* (*Ariaceae*) або латиною — *Cucurbitaceae*. Певні культури об'єднано в групи: *злакові*, *бащтанні*, *бобові*, *злакові*, *капустяні*, *кісточкові*, *кормові*, *круп'яні*, *овочеві*, *олійні*, *плодові*, *польові*, *хрестоцвіті*, *ягідні культури* та *лікарські рослини*, *бобові трави*, *газонні трави*, *злакові багаторічні трави* тощо. Застосовується детальніший поділ культур на: *овочеві коренеплоді*, *озимі зернові*, *озимі зернові польові*, *хрестоцвіті олійні*, *ярі зернові*, *ярі капустяні*, *ярі колосові*, *ярі олійні тощо*.

У назвах дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата біологічних наук за спеціальностями "біохімія", "ботаніка", "біотехнологія", "екологія", "генетика", "мікологія", "молекулярна генетика", "фізіологія рослин", "фітопатологія" тощо відмічено 692 назви рослин переважно видового рівня та назви культур, які також належать до вищезазначених 17 груп культур сільськогосподарського використання з додаванням групи модельних рослин, на яких виконуються генетичні та фізіологічні дослідження (табл. 2).

На відміну від дисертацій сільськогосподарського спрямування, основну частку становлять латинські назви таксонів родового та видового рівня і нижче — 45,2%, українські назви — 35,1%, сполучення українських і латинських назв — 19,7%. Назви родів і видів інколи доповнено назвою родини: *Anemone* (*Ranunculaceae*), *Centaurea jacea* (*Asteraceae*). Подекуди трапляються назви таксонів внутрішньовидового рангу: *Persica vulgaris* subsp. *nectarina*. Двомовні конструкції складаються з латинських родових чи видових назв з українськими відповідними назвами таксонів або назвами культур: *півники сибірські* (*Iris sibirica*), *виноград* (*Vitis*), інколи доповнені назвою родини: *драцени* (*Dracena* – *Dracenaceae*). Узагалі латинські назви родин широко застосовуються в назвах дисертаційних праць, зокрема, ужито одноосібні назви 37 родин виключно латинською мовою. Інколи латинську назву родини доповнено українською: *миртові* (*Myrtaceae*) або назву родини наведено винятково українською. Застосовано також латинські назви таксонів вище родового рангу: підтриб, триб, підродин — окремо або в сполученні з назвою родини та назви порядків і відділів. Назви груп культур, які часто використовуються в сільськогосподарській практиці, трапляються як виняток.

Незважаючи на те, що в обидвох групах наукових галузей — сільськогосподарській та біологічній досліджуються ті ж самі групи організмів, між ними є відмінності у вживанні назв. По-перше, у сільськогосподарських дисертаціях переважають виключно українські назви 90,3% проти 35,1% у дисертаціях біологічного спрямування. По-друге, у сільськогосподарських дисертаціях застосовуються переважно назви культур, тоді як у біологічних — назви таксонів. По-третє, ці дві групи галузевих дисертацій різняться за

співвідношенням груп культур. Так, зокрема, в перших п'ятірках груп культур, що охоплюють найбільшу кількість назв, подібність є лише за групою зернових, яка має найбільше економічне значення. По-четверте, кількість видів, які залучено до досліджень здобувачами біологічного профілю, значно перевищує кількість видів, що входять до традиційної сфери інтересів аграріїв.

Таблиця 2. Рослини в назвах дисертаційних праць біологічного спрямування
Table 2. Plants in the titles of biological dissertations

Група культур Crop group	Назви рослин Plant names			
	усі all	українські, % in Ukrainian, %	українська + латинська, % in Ukrainian and in Latin, %	латинські, % in Latin, %
Зернові/Cereals	127	78,7	13,4	7,9
Лісові та інші деревні/ Forest and other trees	115	9,6	33,0	57,4
Лікарські й ароматичні/ Medicinal and aromatic plants	85	14,1	16,5	69,4
Декоративні/ Ornamentals	67	4,5	19,4	76,1
Гриби (дріжджі, збудники хвороб, продуценти фармацевтичних речовин)/ Fungi (yeast and pathogens, and producers of pharmaceutical substances	63	0,0	0,0	100,0
Плодові/Fruits	52	53,8	21,2	25,0
Овочеві/Vegetables	40	37,5	37,5	25,0
Олійні/Oilseeds	31	64,5	29,0	6,5
Зернобобові/Legumes	28	64,3	25,0	10,7
Модельні/Model plants	22	0,0	13,6	86,4
Кормові/Forage	19	26,3	10,5	63,2
Бульбові/Tuber crops	14	92,9	7,1	0
Цукроносні/Sugar crops	11	72,7	27,3	0
Круп'яні/Groat crops	6	83,3	16,7	0
Гриби (їстівні)/Edible Mushrooms	5	40,0	0,0	60,0
Технічні/Industrial crops	3	66,7	0,0	33,3
Бур'яни/Weeds	2	50,0	50,0	0
Прядивні/Fiber crops	2	0,0	50,0	50,0
Разом/In all	692	35,1	19,7	45,2

Суттєвою відмінністю сільськогосподарських дисертацій є характер уживання українських назв, який свідчить про невпорядкованість аграрної фітономії, нерозмежування назв таксонів і культонів, застосування певних українських багатослівних словосполучень як еквівалентів назвам таксонів. Для задоволення наукових і практичних потреб аграріїв розроблено Міжнародний кодекс номенклатури культурних рослин (МКНКР) Brickell et al., 2016), проте українські здобувачі наукових ступенів ним не користуються. Варто зазначити, що назву «International Code of Nomenclature for Cultivated Plants» краще перекладати як «Міжнародний кодекс номенклатури рослин, що культивуються».

МКН розрахований на потреби систематиків та дає змогу впорядковувати наукові назви всіх рослин у ієрархічній системі таксонів. МКНКР для класифікації рослин застосовує інші категорії, які лише певною мірою еквівалентні рангам таксонів.

Традиційно більшість сільськогосподарських культур мають однослівні назви — *кукурудза, картопля, соняшник, морква, хміль, яблуня* тощо, інколи двослівні — *цибуля-порей*. За потреби уточнення вони трансформуються у двослівні: *розлусна кукурудза, цукрова кукурудза, рання картопля, продовольча картопля, декоративний соняшник, пивоварний ячмінь, столовий виноград*. Застосування назв, які трапляються в деяких дисертаціях сільськогосподарського спрямування, як от *кукурудза цукрова, картопля рання, картопля столова, кавун столовий, морква столова, кабачок кущовий, верба енергетична, квасоля овочева, перець солодкий, селера черешикова, троянда ефіроолійна, амарант зерновий* суперечить нормам наукового стилю. Такі двослівні назви за конструкцією схожі на видові біномінали, якими насправді не є.

Схоже властиве назвам капустяних овочів. У системі МКН їх класифікують як різновиди та форми *Brassica oleracea*, за МКНКР — як групи сортів (культиварів). У сільськогосподарських дисертаціях фігурують назви: *капуста білоголова, капуста броколі, капуста брюссельська, капуста кольрабі, капуста савойська, капуста цвітна, капуста червоноголова*, у формі видових біноміналів, хоча всі вони належать лише до одного виду — *капусти городньої (Brassica oleracea)*. Такі назви потребують виправлення на написання з прямим порядком слів — *білоголова капуста, брюссельська капуста, савойська капуста* тощо або написання без зайвого слова *капуста*, просто *броколі, кольрабі*. Щодо спроб поєднати українську й латинську назви, наприклад, *капуста білоголова ранньостигла (Brassica oleracea var. capitata f. alba)* можна зауважити, що українською назва культури писатиметься *ранньостигла білоголова капуста*. На нашу думку, такої назви досліджуваного об'єкту в праці аграрного спрямування було б достатньо для його точного позначення і без додавання латинського тетраномену, враховуючи, що за сучасними поглядами сорти *капусти* варто класифікувати за правилами МКНКР, а не МКН. Аналогічні зауваження стосуються дисертаційної праці, що містить сполучення назв *пінак ярий (Brassica napus f. annua)*.

У випадку, коли культивується якийсь з видів роду, достатнім є застосування родової назви, яка як правило, збігається з назвою культури. Тому наведення назви виду, наприклад, *салат посівний*, *пастернак посівний*, *нагідки лікарські*, *фенхель звичайний*, *гінкго дволопатеве* замість назви культури є надлишковим, хоча й допустимим. Якщо в культуру введено декілька видів одного роду, тоді застосування видових назв є виправданим: *дуб звичайний* і *дуб червоний*, *люпин білий*, *люпин жовтий* і *люпин вузьколистий*, *конюшина гібридна*, *конюшина лучна* і *конюшина повзуча* тощо. У перспективі можливе повне заміщення, за потреби, видових назв рослин, що культивуються, назвами культур.

Специфікою дисертацій біологічного спрямування є значно ширше застосовування латинських назв рослин, самотійно та в поєднанні з українськими назвами культури. Такими прикладами є *жито посівне* (*Secale cereale*) та *Secale cereale*, *кукурудза* (*Zea mays*) та *Zea mays*, *овес* (*Avena sativa*) та *Avena sativa*, *соняшник* (*Helianthus annuus*) та *Helianthus annuus*, *льон-довгунець* (*Linum usitatilissimum*), *ярий ріжій* (*Camelina sativa*). Натомість, у сільськогосподарських дисертаціях назви цих рослин обмежуються українськими назвами культур. Доволі часто в дисертаціях трапляються латинські назви деревних, лікарських і ароматичних та овочевих рослин. Таке явище властиве дисертаціям біологічного спрямування, які охоплюють значно ширший перелік видів рослин, що належать до цих груп культур. В обох групах дисертацій для позначення дріжджів, грибів-збудників хвороб та продуцентів фармацевтичних речовин застосовано винятково латинські наукові назви видів цих організмів. Модельні види згадуються з обов'язковим зазначенням латинської видової назви.

Зернові культури

Практична діяльність палеолітичних мисливців-збирачів та неолітичних хліборобів зумовила найменування різних рослин, для потреб усного спілкування. З народної номенклатури виросла наукова, котра базувалася на латинській мові. Згодом латинські назви отримали українські відповідники, які залучалися з народної номенклатури. Назва *пшениця* стала еквівалентом родової назви *Triticum*. Іваном Шмальгаузенем її було застосовано також для позначення *T. aestivum*, виду, що займав провідне місце в українському хліборобстві (Shmalgauzen, 1886), однак у цитованій праці було вжито синонімічні латинські назви: *Triticum cereale* та *T. vulgare*. Види пшениці, що культивувалися в Україні, отримали традиційні назви культур, які прикладалися до цих рослин і не були еквівалентними науковим латинським назвам таксонів, а саме *звичайна озима* та *яра пшениця*, *оркіш*, *полба*, *англійська пшениця*, *польська пшениця*, *єгипетська пшениця*, *арнаутка*, *белотурка*, *сандомірка*.

Обробку роду *Triticum* з наведенням наукових назв таксонів, що відповідають вимогам ботанічного номенклатурного кодексу здійснив у 1934 р. у "Флорі СРСР" Сергій Невський (Nevskij, 1934). Він навів назву *T. aestivum* з правильним еквівалентним перекладом видового епітету — *пшениця літня*.

Враховуючи, що в культурі цей вид відомий як м'яка пшениці, він доповнив опис синонімічною назвою *пшениця м'яка*. Видові епітети інших видів також було перекладено у відповідності до авторської латини, наприклад, *T. compactum* — *пшениця щільна*, *T. turgidum* — *пшениця тучна* тощо.

Ця праця була прийнята в штики пшеничниками, зокрема, через небажання відмовлятися від звичних назв. У "Культурній флорі СРСР", що вийшла друком наступного 1935 року, Костянтин Фляксбергер (Flyaksberger, 1935) замість *T. aestivum* використав застарілу синонімічну назву цього таксону — *T. vulgare*, а також назви м'які або звичайні пшениці чи звичайні м'які пшениці. Назви інших видів за Фляксбергером також є сумішшю назв культур — *карликові пшениці*, *тверді пшениці*, *культурні однозернянки* тощо або транслітерацією видових епітетів, доповнених традиційними назвами культур, як от *T. turgidum* — *пшениця тургідум*, або *англійська пшениця*. Тільки два видові таксони мають назву, що відповідає латинському оригіналу: *T. macha* — *пшениця маха*, *T. spelta* — *пшениця спельта*, причому останню доповнено назвою культури — *справжня полба*.

Хоча, врешті-решт агрономи почали відмовлятися від уживання застарілих латинських назв таксонів пшениці, певна частина з них підійшла до цього механічно і продовжувала використовувати звичні назви, не переймаючись щодо їхньої адекватності. У другому виданні першого тому "Культурної флори СССР" (Dorofeev et al., 1979), присвяченому пшениці, автори для деяких видів, яких не було в першому виданні, прийняли назви відповідні латинському оригіналу. Це стосувалося, наприклад, *пшениці туранської* (*T. turanicum*), *пшениці ефіопської* (*T. aethiopicum*). Натомість назви *T. polonicum*, *T. turgidum* передано транслітеруванням à la Фляксбергер — *пшениця полонікум*, *пшениця тургідум*. Справа полягає, скоріш за все, не в складності латинських видових епітетів *aestivum*, *polonicum*, *turgidum*, переклад яких (*літня*, *польська*, *тучна*) було зроблено у попередніх ботанічних працях, а, ймовірно, в традиційному стилі мислення, що категорично відкидає все, що виходить за межі певного світогляду та рівня знань, та, можливо, несприйнятті розробок представників конкурентної ботанічної школи, які дотримувалися інших поглядів на концепцію виду. Добре відомі види з багатою історією мають назви традиційних культур. Так, *T. aestivum* названо *пшеницею м'якою*, за формою подібно до видової назви, але насправді в авторів це назва культури. У випадку з *T. durum* — *пшениця тверда*, назва культона збіглася з видовою назвою. Деякі види позбавлено родової назви, властивої *Triticum* — *пшениця*. Так, *T. diccospum* й *T. diccospoides* названо *полбами*. Автори свідомо відкинули правила ботанічної номенклатури, зазначаючи, що не дотримуватимуться їх (!) (Dorofeev et al., 1979, с. 178).

Ігнорування досягнень ботанічної науки не може бути нескінченним. У новітній класифікації роду *Triticum* (Goncharov, 2012), вже використано сучасні назви таксонів пшениці, що у переважній більшості відповідають латинським оригінальним видовим епітетам, за винятком *T. aestivum*, де замість відповідного перекладу видової назви *пшениця літня* використано *пшениця*

м'яка. У даному випадку її вжито безумовно як видову назву на протигагу всім попереднім працям агробіологів, де *пшениця м'яка*, або *пшениця хлібна*, *пшениця звичайна*, незважаючи на зворотній порядок слів, стосувалися саме культури м'якої пшениці.

Рослинники в практичній роботі застосують різні системи номенклатури: наукову ботанічну, що базується на назвах таксонів, та агробіологічну — на назвах культур із запозиченням тих чи інших назв таксонів. Вони різняться різним порядком слів в назвах (Mezhenskyj, 2018, 2020). У науковому стилі української мови домінує прямий порядок слів, за якого прикметник передуює іменнику, тоді як зворотній порядок слів властивий науковим назвам видів рослин. Так, назва *м'яка пшениця* позначає злакову культуру, поширену в країні, а *пшениця м'яка* (у розумінні деяких авторів) є видовою назвою *T. aestivum*. Це спричиняє низку непорозумінь, тому для видової назви варто застосовувати правильний переклад латинського епітету — *пшениця літня*.

У бібліографічному покажчику праць, присвячених селекції й генетиці пшениці за 1935–1972 рр., налічується 6397 джерел (Selektsiya..., 1977; Selektsiya..., 1978). Їхній аналіз свідчить, що автори впродовж зазначеного часу адекватно вживали назви *м'яка пшениця*, *тверда пшениця*, *озима пшениця*, *яра пшениця*, саме як назви культур, застосовуючи прямий порядок слів, коли прикметник, який означає певну сільськогосподарську культуру або тип розвитку ставиться перед іменником. Саме такі назви має пшениця в енциклопедичному посібнику з сільського господарства (Starchenko, 1946) та довідниках по сортовому районуванню, виданих протягом 1958–1975 рр. З невідомих причин, починаючи з 1977 року в цих довідниках шляхом інверсії було докорінно змінено назви і, наприклад, культуру *м'якої пшениці* почали позначати як *пшениця м'яка*. Через декілька років така ж необґрунтована інверсія була запроваджена в каталогах районованих сортів, що видавалися комісією по сортовипробуванню сільськогосподарських культур при Міністерстві сільського господарства СРСР (Mezhenskyj, 2010). З переходом від системи районування до системи реєстрації сортів перевернуте написання назв культур у реєстрах сортів рослин зберіглося, що не могло не впливати на наукові праці аграріїв, на яких розраховані ці видання. "Промивання мізків" призвело до того, що все більша кількість здобувачів почала застосовувати в назвах своїх дисертаційних праць неправильне написання назв культури пшениці (рис. 1).

Якщо у першому п'ятиріччі ХХІ сторіччя 96% дисертаційних праць мали прямий порядок слів у назвах культури пшениці, то в четвертому п'ятиріччі ситуації змінилася з точністю до навпаки, коли вже в 97% дисертаційних праць порядок слів став зворотнім. Замість *яра пшениця* або *озима пшениця*, *м'яка озима пшениця* або *озима м'яка пшениця*, *м'яка яра пшениця* або *яра м'яка пшениця*, *тверда озима пшениця* чи *озима тверда пшениця*, *яра тверда пшениця* набули поширення назви зі зворотнім порядком слів *пшениця м'яка*, *пшениця озима*, *пшениця яра*, *пшениця м'яка озима*, *пшениця озима м'яка*, *пшениця м'яка яра*, *пшениця тверда озима*, *пшениця тверда яра*, *пшениця яра*

тверда, пшениця яра м'яка. Вони стосуються м'якої й твердої пшениці та їхніх озимих та ярих форм, але такий зворотній порядок слів не властивий науковому стилю української мови.

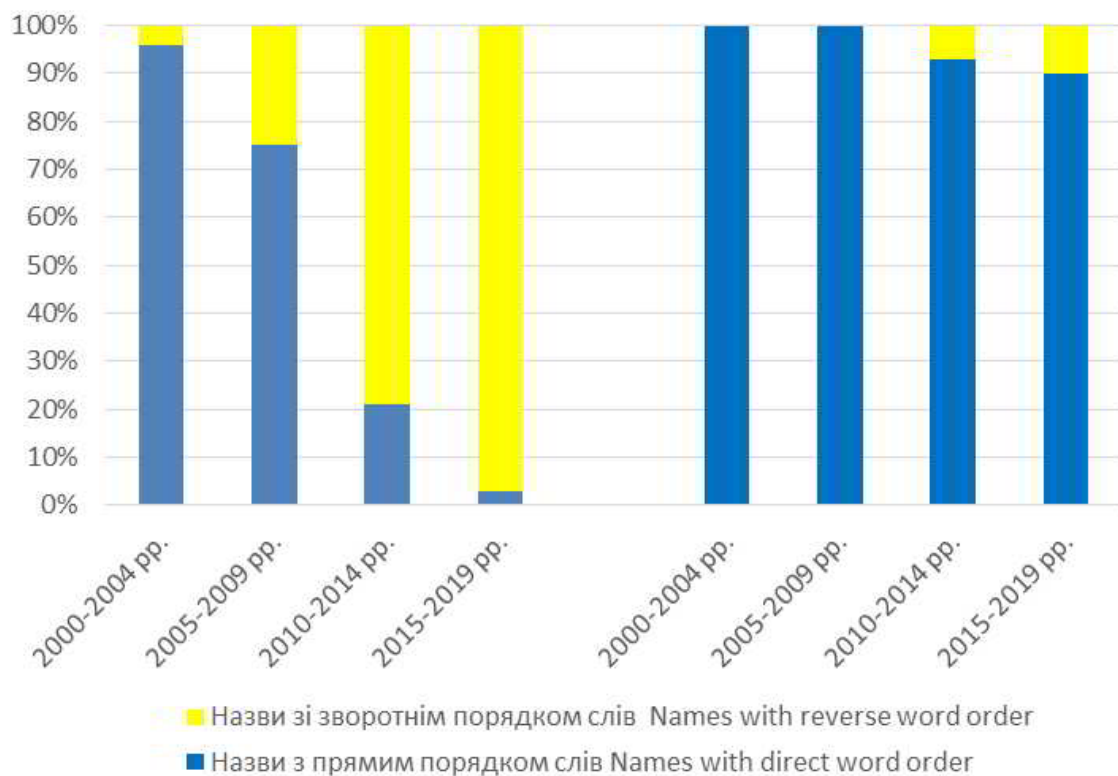

Рисунок 1. Співвідношення назв пшениці з прямим та зворотнім порядком слів у назвах дисертацій на здобуття наукового ступеня (ліворуч сільськогосподарські спеціальності, праворуч біологічні спеціальності)

Figure 1. Ratio of wheat names with direct and reverse word order in titles of the agricultural (left) and biological (right) dissertations, accordingly

Показово, що в дисертаційних працях біологічного спрямування такого перевертання не відбулося (збільшення відсотка назв зі зворотнім порядком слів зумовлено наявністю лише однієї праці у 2010–2014 та однієї праці у 2015–2019 рр.). Прямий порядок слів у словосполученнях *м'яка пшениця*, *тверда пшениця*, *озима пшениця*, *озима м'яка пшениця*, *яра пшениця* однозначно вказує на те, що автори мають на увазі саме сільськогосподарські культури. Навіть у випадках сполучення української назви з латинською назвою таксону, перша свідчить, що мова йде про культуру, а не вид: *м'яка пшениця (Triticum aestivum)*.

Та ж сама картина спостерігається із заміною назв інших зернових культур упродовж останнього двадцятиріччя (рис. 2).

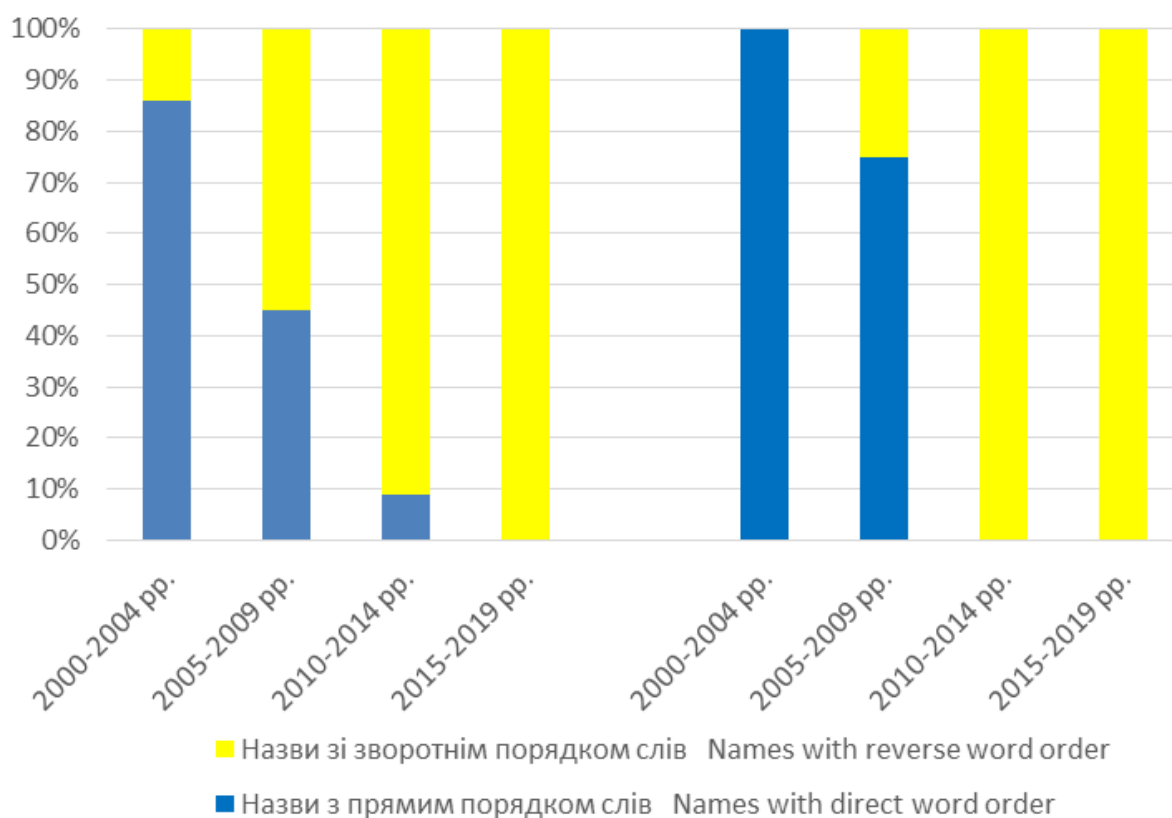

Рисунок 2. Співвідношення назв ячменю (ліворуч) та жита (праворуч) з прямим та зворотнім порядком слів у назвах дисертацій на здобуття наукового ступеня за сільськогосподарськими спеціальностями

Figure 2. Ratio of the names of barley (left) and rye (right) with direct and reverse word order in titles of the agricultural dissertations

Правильні назви ячменя за типами розвитку: *озимий ячмінь*, *ярий ячмінь* було витіснено покручами *ячмінь озимий*, *ячмінь ярий*. Правильне написання *озиме жито* в 100 відсотків назв дисертаційних праць у 2000–2004 рр. змінилося на неправильне *жито озиме* в 100 відсотках назв дисертацій вже з 2010 р. (див. рис. 2). Таке ж перевертання порядку слів мають назви тритикале за типом розвитку.

Олійні культури

Якщо правильне написання назв зернових культур в назвах дисертаційних праць було переважаючим ще десять–двадцять років, то назви ріпаку в цей період вже зазнали відчутного негативного впливу (рис. 3).

Це можна пояснити тим, що на відміну від зернових, що здавна культивуються в країні, промислова культура ріпаку набула значного поширення тільки останніми десятиліттями, коли свідомість аграріїв вже було спотворено негативним зовнішнім впливом, зокрема неправильним вживанням назви в каталогах районуваних сортів та Державному реєстрі сортів рослин. Тому правильні назви культури *озимого і ярого ріпаку* трапляються в меншості праць.

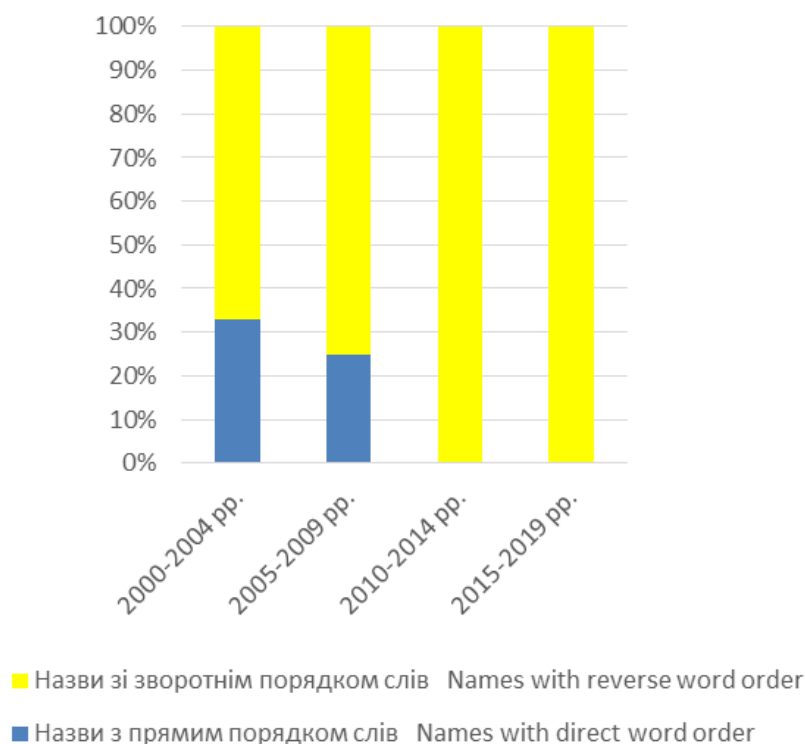

Рисунок 3.
Співвідношення назв
ріпаку з прямим та
зворотнім порядком слів у
назвах дисертацій на
здобуття наукового
ступеня за
сільськогосподарськими
спеціальностями

Figure 3.
Ratio of the names of
rapeseed with direct and
reverse word order in titles
of the agricultural
dissertations

Те ж саме стосується назв ріжю, який широко почали вирощувати нещодавно. Здобувачі наукового ступеня в галузі сільськогосподарських наук використовували назву *рижій ярий*, тоді як в назвах дисертацій біологічного профілю назву культури завжди писали правильно — *ярий рижій*, з уточненням, за потреби, що мова йде про вид *Camelina sativa*.

Цукроносні культури

Цукрові буряки культивуються в Україні майже двісті років. Вони є різновидом *Beta vulgaris* — *буряку звичайного*, який унаслідок високого умісту цукру став сировинною базою цукрової промисловості. Культура цього різновиду буряка українською має назву в множині — *цукрові буряки*. На відміну від інших культур, цукрові буряки довше зносили замаху на своє ім'я, однак в останнє п'ятиріччя все-ж таки не витримали нездоланного тиску (рис. 4).

Кількість неправильних найменувань перевищила кількість правильних, причому прибічники назви *буряки цукрові*, або *буряк цукровий* впевнені в своїй правоті, вважаючи, що саме ці словосполучення і є назвою таксону, пояснюючи, що в *буряк* — це родова назва, а *цукровий* — начебто і є видовим епітетом. Так, наприклад, назва дисертаційної праці сільськогосподарського спрямування включає сполучення української й латинської назви рослини як *буряки цукрові (Beta vulgaris)*, де українську назву культури відображено у формі видової назви. Подібне зроблено й стосовно таксономічно спорідненої цукровим бурякам культури, яку найменовано *буряк столовий (Beta vulgaris)*. Насправді, назва другого різновиду буряку звичайного (*Beta vulgaris*), що належить до овочевих культур, у системі агробіологічної номенклатури повинна мати назву з прямим порядком слів — *столові буряки*, а кормова

культура, що базується на третьому різновиді буряку звичайного, відповідно — *кормові буряки*, а не навпаки, як трапляється в сільськогосподарських дисертаціях.

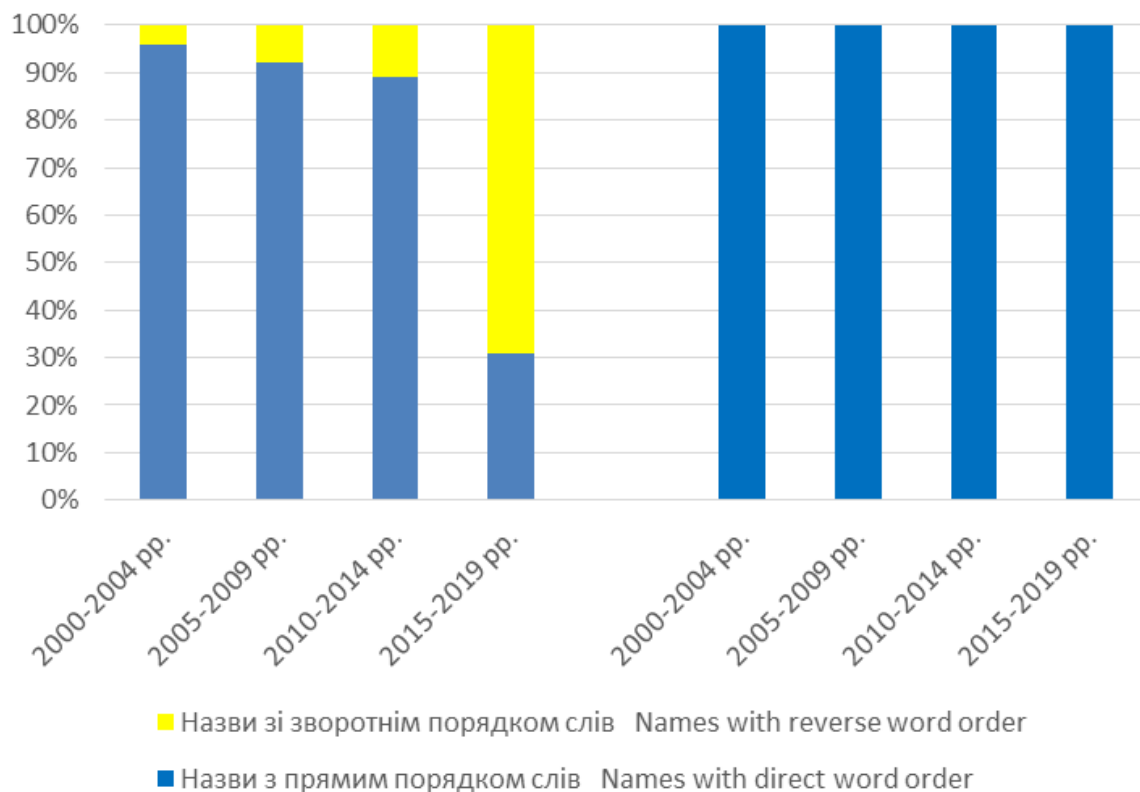

Рисунок 4. Співвідношення назв цукрових буряків з прямим та зворотнім порядком слів у назвах дисертацій на здобуття наукового ступеня (ліворуч за сільськогосподарськими спеціальностями, праворуч за біологічними спеціальностями).

Figure 4. Ratio of sugar beet names with direct and reverse word order in titles of the agricultural (left) and biological (right) dissertations, accordingly.

У назвах дисертаційних праць на здобуття наукового ступеня в галузі біологічних наук назва культури завжди відображається правильно прямим порядком слів, хоча у випадку двокомпонентних конструкцій (українська назва + латинська назва), її наведено у формі однини — *цукровий буряк* (*Beta vulgaris*).

Психологічна індукція

Чому ж явище заміни правильних назв культур взагалі має місце і чому набуло таких масштабів саме зараз. Агробіологічна система назв розвивалася стихійно й набула повного розвитку в минулому сторіччі, однак не була унормована та кодифікована. Паралельне існування ботанічної та агробіологічної терміносистем прямо або опосередковано впливають одна на одну. Неусвідомлене або помилкове уподібнювання агробіологічної

номенклатури до ботанічної розпочалося в каталогах районованих сортів сільськогосподарських культур з 1977 року перекичуванням назв культур за прикладом видових назв, що мають зворотній порядок слів. Наступником каталогів районованих сортів сільськогосподарських культур став Державний реєстр сортів рослин, дозволених для поширення в Україні. Згідно з Міжнародною конвенцією з охорони прав на сорти рослин, термін сорт пов'язано з терміном таксон, а не сільськогосподарська культура. У Державному реєстрі сортів рослин відбулося трансформування поняття сільськогосподарська культура в поняття ботанічний таксон, які не є тотожними, унаслідок чого виникла їхня суміш з неусвідомленим адаптуванням назв культур до видових назв рослин.

Аграрії опинилися в стані двозначності й невизначеності щодо правильного застосування назв рослин. Намагання уподібнитися до ботанічної номенклатури призвело до хаотичного і масового заміщення назв культонів. Некритичне наслідування праць найближчих попередників, що містили нерозпізані помилки, з кожним роком та кожним п'ятиріччям множило їхню кількість. Безсумнівно, першопричиною є недостатня обізнаність аграріїв з ботанічною номенклатурою, якою вони часто нехтують, бо вищезазначеного лавиноподібного заміщення традиційних назв культонів упродовж тривалості життя одного покоління в дисертаціях біологічного спрямування, які виконуються і захищаються в іншому науковому оточенні, не відбулося.

Фаховість здобувача наукового ступеня полягає не тільки в належному плануванні дослідів, методичній витриманості експериментів, знанні біологічних особливостей рослин і впливу на них чинників довкілля, вмінні аналізувати отримані результати та синтезувати нове знання, а й у певному рівні знання ботанічної номенклатури та професійної мови. Дисертанти, разом з їхніми керівниками, опонентами, членами вчених і спеціалізованих рад опинилися в зачарованому колі. Спроби здобувача відстояти власну думку часто придушуються авторитетом колег, які ненавмисно пристали до хибних поглядів. Голоси окремих фахівців тонуть у морі конформізму. Таку поведінку можна пояснити явищами психічної індукції та психічного зараження (Робіренко, 2007). Вплив соціального середовища полягає в навіюванні дуже вразливого до зовнішніх чинників здобувачеві поглядів, яким він не спроможний протистояти. Зовнішній і, можливо, внутрішній конформізм членів наукової спільноти нерідко стає домінантою їхньої поведінки.

Показовим прикладом є дисертації на здобуття наукового ступеня за сільськогосподарськими спеціальностями, виконані співробітниками галузевих інститутів, де назви наукових підрозділів відображають напрямок досліджень. Ці інститути з давньою історією мають структурні підрозділи, наприклад, лабораторія селекції *озимої пшениці* чи лабораторія селекції *ярої пшениці*. Тим не менш, співробітники цих лабораторій нині захищають дисертації про селекцію, відповідно, *пшениці озимої* та *пшениці ярої*. Іншим яскравим прикладом став випадок, коли сформований вчений, здобувачка ступеня доктора сільськогосподарських наук, що має численні наукові статті та

монографії з дослідження *цукрових буряків*, на передзахисті змінює назву дисертації, в якій об'єктом і предметом досліджень стають процеси в *буряках цукрових*.

Висновки/Conclusions. У назвах багатьох дисертаційних праць на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата сільськогосподарських та біологічних наук використовуються українські та латинські назви рослин. Латинські назви регулюються МКН, тоді як українські належать до двох неунормованими терміносистем. Перша — ботанічна є віддзеркаленням системи наукової ботанічної номенклатури й оперує назвами таксонів, друга — агробіологічна базується на назвах культонів. Назви таксонів родового рангу й назви культур часто збігаються, тоді як назви видів і назви культур різняться порядком слів. У багатослівних назвах культур порядок слів прямий — прикметник передує іменнику, у видових назвах — порядок слів зворотній, за родовою назвою йде видовий епітет.

Упродовж останнього двадцятиріччя явище заміни назв культур назвами, які за формою наслідують видові назви набуло загрозливих обертів. Воно руйнує систему агробіологічної номенклатури й суперечить нормам наукового стилю літературної української мови. Виявлення цього негативного явища сприятиме його якнайшвидшому подоланню.

Список посилань/References

Brickell, C. D., Alexander, C., Cubey, J. J., David, J. C., Hoffman, M. H. A., Leslie, A. C., ... Jin, X. (Eds.). (2016). International Code of Nomenclature for Cultivated Plants. (9th ed.). *Scripta Horticulturae*, 18, 1–190. <https://doi.org/10.12705/Code.2018>

Dorofeev, V. F., Filatenko, V. F., Migushova, E. F., Udachin, R. A., Yakubtsiner, M. M. (1979). Wheat in *Kulturnaya flora SSSR* [Cultural flora of the USSR] (Vol. 1, pp. 1–347). Leningrad: Колос. (in Russian)

Flyaksberger, K. A. (1935). Wheat – genus *Triticum* L. pr. p. *Kulturnaya flora SSSR. Tom 1. Khlebnye zlaki. Pshenitsa* [Cultural flora of the USSR. Vol. 1. Cereals. Wheat]. Moscow; Leningrad: Gosselkhozizdat (in Russian)

Goncharov, N. P. (2012). *Sravnitel'naya genetika pshenits i ikh sorodichej* [Comparative genetics of wheat and their relatives] (2nd ed.). Novosibirsk: Geo. (in Russian)

Mezhenskyj, V. M. (2018). On streamlining the Ukrainian names of plants. Information 10. Rules of Plant Nomenclature, Taxonomy, and Cultonomy. *Plant Varieties Studying and Protection*, 14(1), 38–44. <https://doi.org/10.21498/2518-1017.14.1.2018.126502> (in Ukrainian)

Mezhenskyj, V. M. (2020). On streaming the Ukrainian names of plants. Information 12. Names of crops and taxa of genus *Triticum* L. *Plant Varieties Studying and Protection*, 16(2), 119–136 <https://doi.org/10.21498/2518-1017.16.2.2020.209202> (in Ukrainian)

Nevskij, S. A. (1934). Genus 202. Wheat – *Triticum* L. In Komarov, V. L. (Ed. in Chief). *Flora SSSR*. [Flora of the USSR] (Vol. 2, pp. 675–688). Leningrad:

Izdatelstvo AN SSSR. (in Russian)

Pobirchenko, N. A. (Ed.) (2007). *Psykhologichnyi slovnyk* [Psychological dictionary]. Kyiv: Naukovyi Svit. (in Ukrainian)

Selektsiya i genetika pshenitsy. Bibliograficheskij ukazatel otechestvennoj literatury za 1935–1972 gg. (1977). [Breeding and genetics of wheat. Bibliographic index of Russian Literature for 1935–1972]. (Vol. 1). Leningrad: VIR. (in Russian)

Selektsiya s genetika pshenitsy. Bibliograficheskij ukazatel otechestvennoj literatury za 1935–1972 gg. (1978). [Breeding and genetics of wheat. Bibliographic index of Russian Literature for 1935–1972]. (Vol. 2). Leningrad: VIR. [in Russian]

Shmalgauzen, I. (1886). *Flora Yogo-Zapadnoj Rossii* [Flora of Southwest Russia]. Kiev: S. V. Kulzhenko. (in Russian)

Starchenko, V. F. (Ed. in Chief) (1946). *Posibnyk po silskomu hospodarstvu. Knyha 1* [A guide to agriculture] (Book 1). Kyiv; Kharkiv: Derzhcilhospvydav URSR. (in Ukrainian)

Turland, N. J., Wiersema, J. H., Barrie, F. R., Greuter, W., Hawksworth, D. L., Herendeen, P. S., ... Gideon, F. S. (Eds.). (2018). International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code) adopted by the Nineteenth International Botanical Congress Shenzhen, China, July 2017. *Regnum Vegetabile*, 159. Glashütten: Koeltz Botanical Books. <https://doi.org/10.12705/Code.2018>.